

Förord

Frågor om arbetstidens längd och förläggning har funnits på den politiska dagordningen under lång tid. Under den senaste femtonårsperioden har flera statliga utredningar tillsatts med uppdrag att se över lagstiftningen på området. Av olika skäl har emellertid inga större förändringar genomförts under senare år. Nu har en ny parlamentarisk kommitté getts i uppdrag att pröva frågor om bl.a. arbetstidens längd och förläggning. Kommittén för nya arbetstids- och semesterregler inledde sitt arbete i april förra året.

Det är naturligt att arbetstidsfrågan har ett stort utrymme i den politiska debatten. Få frågor har så stor betydelse för allas tillvaro som just arbetstiden. "Arbetstid" står för mycket mer än den tid vi är på arbetet. Arbetstid har också stor betydelse för den tid vi inte arbetar, hur mycket tid vi kan ägna åt barn och familj, i vilken utsträckning vi kan ägna oss åt fritidsaktiviteter och föreningsliv. Arbetstiden har central betydelse för vår egen försörjning, för samhällsekonomin och vår gemensamma välfärd. Arbetstid är också en aspekt som bör undersökas när frågor om hälsa och jämställdhet i arbetslivet diskuteras. Arbetstidsfrågan griper alltså in i stort och smått och påverkar oss både som individer och samhällsmedborgare.

För att belysa några av dessa aspekter på arbetstidsfrågan ger kommittén ut ett antal skrifter. Genom att ta upp några av de vanligaste frågeställningarna i arbetstidsdiskussionen, på ett lite mer lättillgängligt och kortfattat sätt än vad som är brukligt i statliga utredningar, hoppas vi att skrifterna skall stimulera en bred samhällelig diskussion. För innehållet i skrifterna svarar dess författare. Kommittén har inte tagit ställning till innehållet.

Denna andra skrift i serien tar upp frågan om konsekvenserna av en minskning av arbetstiden för anställda, företag och samhälle. Den är skriven av Ingemar Göransson, utredare på LO. Ingemar Göransson är också sekreterare i kommittén.

Stockholm i januari 2002

Hans Karlsson
Ordförande, Kommittén för nya arbetstids- och semesterregler
(Knas)

Innehåll

1	Pengarna eller livet.....	7
2	Detta är svårt	9
3	FAQs om arbetstider	11
4	Arbetstiden och sambanden	17
5	Vad händer direkt om arbetstiden minskar	23
6	Arbetstiden och tillväxten.....	27
7	Olika sätt att minska arbetstiden	35
8	Flexibilitet – vad är det	39
9	Arbetstiden och lönen.....	43
10	Kan inget annat betala.....	47
11	Andras pengar.....	51

1 Pengarna eller livet

I ett historiskt perspektiv har mänskligheten sakta men säkert minskat tiden för arbete och ökat tiden för vila och fritid. Samtidigt är behoven stora av allt det goda som vårt arbete skapar. Vår höga levnadsstandard är ett resultat av mångas myckna arbete.

Denna skrift försöker beskriva de viktigaste sambanden mellan minskad arbetstid och den ekonomiska utvecklingen, för anställda, för företag och för hela samhället.

Syftet är inte att argumentera för eller emot. Syftet är att ge en grund för en mer precis diskussion. Att fler ska förstå konsekvenserna av en minskning av arbetstiden och därmed enklare kunna ta ställning.

När pengarna ställs mot livet då vinner lätt pengarna. De kortsiktiga ekonomiska argumenten mot en minskad arbetstid är alltid många. Det är då svårt, näst intill en omöjlighet att hävda en långsiktig vision om hur viktigt det är att också minska arbetstiden.

Men trots detta så har riksdagen under de senaste 80 åren lagstiftat om tio generella förkortningar av arbetstiden i form av kortare veckoarbetstid och längre semester. Dessutom har riksdagen lagstiftat om åtta breda och riktade förkortningar av arbetstiden i form av lägre pensionsålder och ökad föräldraledighet.

Totalt 18 lagstiftade förändringar av arbetstiden under 80 år, eller mer än en ny lag om en minskad arbetstid vart femte år. Och detta trots att de ekonomiska argumenten emot en kortare arbetstid har varit samma och lika många.

Och varje gång har det kortsiktigt kloka stått mot det långsiktigt möjliga.....

2 Detta är svårt

Det är svårt att skriva om effekterna av en minskad arbetstid så att det är enkelt och begripligt. Orsaken är att beskrivningen inte avser utvecklingen med utgångspunkt i hur det är nu. Beskrivningen tar sin utgångspunkt i en jämförelse mellan två alternativ, kortare arbetstid eller inte. Det är tydligast när det gäller lönen.

Alla utgår från att en arbetstidsförkortning ska ske med bibehållen lön. Men vad betyder det egentligen? En sänkning av den nominella, faktiskt utbetalade lönen, är inte rimligt. Därför kommer alla minskningar av arbetstiden att genomföras så att det alltid innebär en ökad månadsinkomst, mer pengar i plånboken. Så har det varit tidigare, så kommer det att vara framöver. Men problemet är betydligt svårare än så.

Ska debatten om en minskning av arbetstiden bli mer korrekt krävs det förtydliganden och preciseringar. Att göra dessa preciseringar är ett av syftena med denna skrift. Läs följande två påståenden:

Om normalarbetstiden per vecka förkortas så blir månadsinkomsten högre.

Det är korrekt och högre syftar då på skillnaden mellan den lön som blir och den lön som gällde innan förkortningen av arbetstiden.

Om normalarbetstiden förkortas blir månadsinkomsten lägre.

Det är också korrekt och lägre syftar då på skillnaden mellan den lön som blir och den lön som det skulle ha blivit vid en oförändrad arbetstid.

Eftersom denna skrift ska behandla konsekvenserna av en minskad arbetstid är det första påståendet trivialt. Månadslönen blir alltid högre. Det är den andra meningen som beskriver konsekvensen av en minskad arbetstid. Därför blir beskrivningen alltid relativ.

Detta är svårt. Texten kommer att ställa stora krav på Dig som läsare att ständigt minnas denna relativa utgångspunkt – alla jämförelser är i förhållande till vad som skulle hända om arbetstiden inte förkortades.

3 FAQs om arbetstider

Korta frågor och svar har alltid nackdelen att ingen tycker att de är fullständiga eller helt korrekta. De har dock den fördelen att det går fort att få överblick.

Vad är det viktigaste skälet att minska arbetstiden

Det blir mer fritid. Mer tid för barnen, för vila, för aktivitet, för politik, för vänner, för kärlek. Tid för vila och tid att samla ork för arbetet nästa dag. Men det påverkar också vår vardag på annat sätt. Dagen är inte slut när jobbet är slut, det påverkar vem som gör vad i hemmet.

Vad är det viktigaste skälet att inte minska arbetstiden

Det är dyrt. Mindre arbete skapar också mindre ekonomiska värden. Löneutvecklingen blir sämre och en del kommer att tycka att pengarna inte räcker till allt som behövs. I företagen kan kostnaderna öka så att konkurrenskraften minskar och sysselsättningen blir lägre. Resurserna blir mindre till den skattefinansierade välfärden, vård, skola och omsorg samt till de allmänna försäkringarna.

Blir det lägre lön om arbetstiden minskas

Det blir mer pengar i plånboken, inkomsten per månad ökar. Men en förkortning av arbetstiden per vecka innebär färre arbetade timmar per månad. Därför blir ökningen av månadsinkomsten mindre än om arbetstiden inte hade förkortats.

Blir det fler jobb om arbetstiden minskas

På en enskild arbetsplats kan det bli fler anställda, men det kan likväl bli färre på andra arbetsplatser på grund av att efterfrågan blir lägre då lönerna utvecklas långsammare. Den sammanlagda effekten är osäker. I grunden har arbetslöshet och antalet jobb ingenting med arbetstidens längd att göra, sysselsättningen avgörs av andra orsaker i ekonomin.

Måste vi inte dela på de jobb som finns

Tanken om att dela på de jobb som finns utgår från att behovet av arbete i ett samhälle är begränsat. Utgångspunkten är att produktionen blivit så effektiv att det är fler som vill arbeta än vad som behöver göras. Men det är samma sak som att säga att mänsklighetens, eller svenska folkets behov av varor och tjänster är slut. Men om så inte är fallet, då är arbetslösheten ett resultat av andra orsaker än att det som behöver göras har tagit slut.

Kan inte sänkt skatt betala en minskad arbetstid

Om en skattesänkning görs samtidigt som arbetstiden minskas kan detta höja inkomsten per månad efter skatt ytterligare. Om statens skatteinkomster är högre än dess utgifter finns det alltid tre alternativ. Satsa mer pengar på olika områden samt ge ökade bidrag till kommunerna. Det andra alternativet är att sänka skatterna. Det tredje är att betala av på statsskulden. I grunden har en skattesänkning ingenting med en minskad arbetstid att göra. Tendensen är att minskad arbetstid försämrar förutsättningarna för skattesänkningar.

Kan inte företagen betala en kortare arbetstid

En minskad arbetstid skapar inga direkta besparingar som ger möjligheter till större löneökningar. Om däremot minskningen av arbetstid leder till indirekta effekter med lägre kostnader för arbetsgivaren såsom mindre sjukdom, minskad personalomsättning då påverkar det på sikt också utrymmet för löneökningar.

Sjunker inte kostnaderna för sjukdom

En betydande minskning av arbetstiden skulle innebära att antalet sjukdagar blev färre, det visas av försök i några kommuner med sex timmars arbetsdag. Det är svårt att i undersökningar visa att mindre förkortningar av arbetstiden leder till lägre kostnader i sjukförsäkringen. Det inträffar ständigt andra förändringar i samhället som också påverkar sjukfrånvaron. Det är då svårt att analysera vad som beror på vad.

Sjunker inte kostnaderna för arbetslösheten

Storleken på arbetslösheten bestäms framför allt av konjunkturen, företagens lönsamhet samt den ekonomiska politiken och risken för stigande inflation. Fler jobb blir det om företag är konkurrenskraftiga samt att regering och riksbank vågar stimulera ekonomin utan risk för inflation. Det är inte lättare att minska arbetslösheten och nå full sysselsättning vid 35 timmars arbetsvecka än vid 40 timmar.

Varför är så många politiker tveksamma till en minskning av arbetstiden

Inkomsterna till stat, landsting och kommun är direkt beroende av hur många timmar alla arbetar i landet. En minskning av totala antalet arbetade timmar leder således till lägre skatteinkomster. Politikerna vaktar sina budgets och oroas för risken att servicen ska försämrast.

Blir skolan och vården sämre

Om antalet arbetade timmar blir färre blir kommunens och landstingens resurser mindre. Samtidigt minskar det antal timmar som de anställda i den offentliga verksamheten utför. Då måste kommunerna anställa fler. För detta måste kommunerna då höja, eller avstå från att sänka, skatten. Om de inte vill eller kan höja skatten blir skolan och vården sämre. En motsatt tendens är dock att om personalen arbetar mindre så orkar de mer under den tid de arbetar.

Är EU för eller emot en minskning av arbetstiden

EU har ingen uppfattning i frågan om normalarbetstidens längd och inte heller om en minskning av arbetstiden. Det är en fråga för varje land självt. Det finns ett EU-direktiv om arbetstider som gäller i Sverige. Det är en skyddslagstiftning som ger en yttre och absolut gräns för hur mycket var och en ska arbeta.

Tyskland och Frankrike har förkortat arbetstiden – varför inte Sverige

I Tyskland och Frankrike har arbetslösheten bitit sig fast hårdare än i Sverige. Den är högre och sjunker långsammare. Då har en minskning av arbetstiden genomförts som en åtgärd för att minska arbetslösheten. Det finns undersökningar som både visar att det lyckats och andra som visar att det inte har haft någon betydelse för antalet arbetslösa. I Sverige är det få politiker och organisationer som anser att arbetstidens längd har något samband med arbetslösheten.

Varför inte sex timmars arbetsdag

Sex timmars arbetsdag, eller 30 timmar per vecka, har länge varit en målsättning för många människor. Men det är färre som har det som ett realistiskt krav på överblickbar tid. En snabb minskning av arbetstiden till sex timmar per dag skulle påverka alla medborgare i landet. Betydligt mindre varor och tjänster skulle produceras. Levnadsstandarden skulle sjunka. Något som nästan ingen politiker vågar, vill eller kan genomföra.

Hur snabbt kan arbetstiden minska

I steg, så att störningarna på arbetslivet och ekonomin blir små. Under de senaste 100 åren har arbetstiden, i form av kortare veckoarbetstid och längre semester minskats med knappt en halv procent per år. Det motsvarar 10 minuter i veckan eller cirka en extra semesterdag per år. Dessutom har arbetstiden minskats genom ökade rättigheter till annan ledighet, betald av arbetsgivaren eller av socialförsäkringssystemet.

När kan en förkortning tidigast ske i framtiden

Nu – om vi vill, eftersom en minskning av arbetstiden i små steg kan ske i stort sett när som helst, argumenten för en förkortning finns alltid. Men eftersom konsekvenserna är många finns det också alltid starka argument emot. När ekonomin går bra, låg arbetslöshet, behövs allas arbete. Det finns en risk att det blir brist på arbetskraft. När ekonomin går dåligt, högre arbetslöshet, klarar inte stat, landsting och kommun lägre skatteintäkter. Deras kostnader är redan höga.

Det är därför alltid och aldrig rätt tidpunkt

4 Arbetstiden och sambanden

En minskning av arbetstiden, oberoende av hur det sker, är en ingripande förändring, som påverkar hela ekonomin, fördelningen av tid och pengar mellan olika grupper samt allas vår vardag. Sambanden är många och svåra att se och förstå.

Få förändringar i arbetslivet är så fulla av uppfattningar, viljor och motsättningar som arbetstiden. Många väljer de utgångspunkter och argument som stämmer med den egna slutsatsen. Orsakerna till detta är flera.

En är att det är en fråga av stor ekonomisk betydelse för varje arbetsgivare och varje anställd. En annan är att sambandet mellan lön och arbetstid är själva kärnan i avtalet mellan arbetsgivare och anställda. En tredje är att en förändring av arbetstiden påverkar i stort sett alla andra ekonomiska och sociala förhållanden i samhället. En fjärde är att det är en absolut förändring. Den är irreversibel, den kan inte, utan stora motsättningar, "tas tillbaka".

Under de senaste hundra åren har frågan om en minskad arbetstid alltid varit mer eller mindre aktuell. Varje förkortning av arbetstiden har föregåtts av långa diskussioner och ofta också inneburit starka politiska motsättningar.

Arbete och värde

Alla materiella värden skapas av mänskligt arbete. Företagens inkomster, de anställdas löner och alla resurser för skattefinansierad verksamhet, är ett resultat av allas arbete. Det är bara arbete som kan skapa de ting och de tjänster som behövs för att tillfredställa alla materiella behov.

Under de senaste två hundra åren är den viktigaste förändringen att det har skett en stark arbetsdelning och att arbetet numera till

stor del är ett lönearbete. Det betyder att var och en i sitt dagliga arbete skapar en liten del av allt det som alla andra behöver. Andra personer utför andra små delar. Utan alla andras arbete skulle vi få svårt att överleva.

Därför måste det finnas gemensamma regler och värderingar i ett samhälle kring det gemensamma arbetet, kring lönearbetet. Det betyder inte att det privata, oavlönade arbetet är mindre viktigt. Men det kräver inte samma gemensamma regler i samhället. Var och en kan i högre grad göra som den vill.

Därför handlar den här skriften och all annan diskussion om arbetstider, inte om den totala mängden arbete utan om det gemensamma avlönade arbetet. Om det arbete som de flesta av oss går till varje dag, när vi går till jobbet.

Att minska arbetstiden

Den totala mängden arbete i ett samhälle påverkas av många och helt olika orsaker.

En är de normer och värderingar som råder kring hur mycket var och en av oss ska arbeta för att "ha gjort sitt". Det kodifieras i begreppet normalarbetstid, eller "ordinarie arbetstid" som det står i arbetstidslagen. Den är i dag 40 timmar per vecka. Normalarbetstiden är ett uttryck för en gemensam avvägning i hela samhället mellan arbete, fritid och vila.

En annan orsak som påverkar mängden arbete är arbetstidslagens och semesterlagens olika regler som tillsammans med kollektivavtalen är direkt ingripande i hur arbetet bedrivs på alla tiotusentals arbetsplatser, stora som små.

Ett sätt att på samhällsnivå söka minska arbetstiden för var och en är därför att ändra dessa regler. Då kommer eventuellt den samlade mängden arbete i samhället också att minska. Det är dock inte säkert, och framför allt är det osäkert hur mycket den totala arbetsmängden kommer att minska.

Olika metoder får olika betydelse på arbetsmarknaden

En analys av hur mycket den totala arbetstiden faktiskt kommer att minska på grund av olika regelförändringar kan delas upp i två steg:

Första steget är att bedöma genomslaget på arbetsmarknaden.

Olika förändringar i reglerna om arbetstiderna berör olika grupper på arbetsmarknaden olika. Det är därför nödvändigt att bedöma hur stor del av de anställda som berörs och på vilket sätt. Vilket genomslag får förändringen i verkligheten.

- En kortare normalarbetstid i arbetstidslagen träffar i första hand heltidsanställda som arbetar dagtid. Skiftarbetare och andra med kortare arbetstid än 40 timmar per vecka berörs i mer begränsad omfattning av en förkortad normalarbetstid. Slutresultatet beror på hur detta hanteras i framtida kollektivavtal.
- En längre semester träffar i första hand de som har "bara" 25 semesterdagar. Stora grupper, framför allt inom den offentliga sektorn har längre semester i sina kollektivavtal. Slutresultatet beror även här på detta hanteras i framtida kollektivavtal.
- Längre föräldraledighet och utökad delpension för äldre berör bara dessa grupper på arbetsmarknaden.

Andra steget är att bedöma betydelsen av andra förändringar på arbetsmarknaden.

I grunden påverkas behovet av arbete av efterfrågan. På de delar av arbetsmarknaden där efterfrågan på arbetskraft är hög och tillgången på arbetskraft är låg, där det råder full sysselsättning, kan olika saker ske.

- Antalet övertidstimmar kan öka. Det gäller särskilt för vissa nyckelgrupper där det blir flaskhalsar på arbetsmarknaden.
- Möjligheten för deltidsanställda att få fler timmar, ökad sysselsättningsgrad, kan öka i de fall efterfrågan består eftersom arbetsgivaren enligt lag har en skyldighet att i första hand erbjuda redan anställd personal fler timmar.

Det är genom att analysera bägge dessa steg tillsammans, genomslaget och andra förändringar, som det är möjligt att uppskatta hur regler om minskad arbetstid faktiskt påverkar den totala arbetsmängden i hela samhället.

Att bedöma kostnaderna

Ofta talas det om kostnaderna för en minskning av arbetstiden. Men ordet kostnader kan leda tanken fel. Det alla avser är kostnader för en utebliven intäkt. "Kostnaden" är således fiktiv, och innebär lägre löneutveckling för den anställde, lägre lönsamhet i företagen och mindre skatteintäkter till samhället än om arbetstiden inte hade minskats.

Förutom fiktiva "kostnader" i form av lägre intäkter innebär en minskad arbetstid också en risk för ökade faktiska kostnader för arbetsgivarna.

Kostnaderna för arbetsgivaren, fiktiva och faktiska, kan minskas av att andra ändringar av reglerna på arbetsmarknaden sker samtidigt som en ändring av arbetstidsreglerna. För samhället kan en minskad arbetstid minska de faktiska kostnaderna för arbetslöshet, sjukdom och social service.

För arbetsgivarna påverkas kostnaderna av att:

- **Produktiviteten kan minska** därför att viss arbetstid, så kallad ställtid, är relativt oberoende av arbetsdagens längd. Det gäller tid för uppstart av produktionen, före och efter rast samt tid vid dagens slut för avslutning av arbetet. Denna ställtid, med lägre produktivitet, kommer vid en kortare arbetsdag att vara en något större andel av ett arbetspass. Den totala produktiviteten sjunker då något.
- **Kostnaderna per arbetstimme kan öka** därför att en del kringkostnader är mer beroende av antalet anställda än av antalet arbetstimmar. Det gäller framför allt kostnader för personalvård och administration. Det betyder att over-headkostnaden per arbetad timme ökar något om varje person arbetar färre timmar.

Kapitalkostnaderna är fasta och blir högre per producerad enhet om drifttiden blir lägre. Lönekostnader per timme eller producerad enhet kan öka något mer när utbudet av arbetskraft minskar.

- **Produktiviteten kan öka** om reglerna för arbetstidens förläggning ändras samtidigt. Om arbetsgivaren i högre grad kan förlägga arbetstiden utifrån verksamhetens krav kommer antalet "ineffektiva" timmar att bli färre. Produktiviteten kan också öka därför att ändringen av arbetstidsreglerna startar ett arbete med

att utveckla till exempel arbetsorganisationen och scheman på arbetsplatserna.

En ökad produktivitet är ett verkligt, reellt, resurstillskott. Formellt har dessa regelförändringar och därmed den ökade produktiviteten, inget samband med en minskad arbetstid. Men de kan initieras av en förändring av arbetstiden och de ses ofta som delar i ett byte mellan arbetsgivare och anställda.

- **Kostnaden för övertid kan minska** om reglerna för arbetstidens förläggning ändras. Det kan betyda att behovet av övertid minskar om arbetsgivaren kan variera normalarbetstiden. Detta innebär dock inget verkligt resurstillskott utan är ett nollsummespel där arbetsgivarens eventuella lägre kostnader för övertid motsvaras av exakt lika mycket i lägre ersättningar till de anställda för övertid.
- **Kostnaderna för personalomsättning kan minska.** Om en kortare arbetstid leder till minskad personalomsättning på grund av mindre slit och ökad trivsel kan det leda till lägre kostnader för rekrytering, utbildning och produktionsstörningar.

För samhället påverkas kostnaderna av att:

- **Kostnaden för sjukfrånvaro och arbetsskador** kan sjunka om minskningen av arbete leder till bättre hälsa. Sambanden är dock osäkra. För att få en påtaglig förbättring krävs sannolikt stora förkortningar av arbetstiden.
- **Kommunernas kostnader för barntillsyn** kan sjunka om föräldrarna arbetar mindre. Även här är framför allt storleken av effekten osäker. Det krävs sannolikt stora förkortningar av arbetstiden för att det ska ge märkbara effekter på kommunernas kostnader.

5 Vad händer direkt om arbetstiden minskar

När arbetstiden minskar påverkar det i stort sätt alla variabler i samhällets utveckling. Att enkelt och neutralt beskriva sambanden är nästan omöjligt. En början är en kraftigt förenklad modell som beskriver några viktiga samband för att därefter beskriva mer sammansatta effekter av en minskad arbetstid.

***Kommentar:** För att förstå resonemanget är det nödvändigt att hela tiden se att modellen försöker beskriva vad som händer i förhållande till om arbetstiden inte minskar. Resonemanget är således relativt.*

En förenklad bild

En förenklad bild av en minskning av arbetstiden visar hur olika delar påverkar varandra. Den är endast sann som hjälp för att förstå. I verkligheten kommer fler saker att hända. Sverige är en öppen ekonomi med betydande export och import. Personer, företag, organisationer, myndigheter och politiker kommer att anpassa sitt handlande och sina beslut till den nya situationen.

Människor ändrar sin konsumtion, sitt sparande och sina arbetsmönster, medan företag ändrar sin konsumtion, sina lager och sina investeringar. Riksbankens penningpolitik påverkas. Politikerna ändrar i skatteregler och budgets i större eller mindre grad.

Allt detta kan kallas sekundära effekter av en minskning av arbetstiden.

I den förenklade modellen, utan hänsyn till import och export samt utan några andra förändringar än arbetstiden innebär en jämnt fördelad minskning av antalet arbetstimmar att det kommer att uppstå ett nytt jämviktsläge.

För de anställda gäller att:

- När arbetet minskar så ökar månadsinkomsten långsammare, inkomsten blir lägre än om arbetstiden inte hade förkortats.
- När inkomsten blir lägre har hushållen mindre att handla för. Efterfrågan på varor och tjänster sjunker då till följd av den lägre inkomsten och den kortare arbetstiden.

För företag och verksamheter på marknaden som inte är skattefinansierade gäller att:

- När arbetstimarna blir färre så sjunker produktionen av varor och tjänster.
- När produktionen sjunker så ändras också utbudet av varor och tjänster till följd av minskningen av arbetstiden.

Mellan utbud och efterfrågan av varor och tjänster kommer det att uppstå ett nytt jämviktsläge men på en lägre nivå.

För den skattefinansierade verksamheten, vård, skola, omsorg, vägar men också de allmänna försäkringssystemen och pensionerna gäller att:

- När inkomsterna och konsumtionen blir lägre så minskar skatteinkomsterna.
- Resurserna till den skattefinansierade verksamheten sjunker i proportion till den lägre skatteinkomsten.
- Minskningen av lönekostnaderna på grund av färre arbetstimmar motsvarar minskningen av skatteintäkter.
- Det färre arbetstimarna i den skattefinansierade verksamheten måste kompenseras med skattehöjningar om den offentliga verksamheten ska vara opåverkad av minskningen av arbetstid i hela samhället.

En stark förenkling

De samband som beskrivs i avsnittet är en starkt förenklad modell över vad som händer vid en minskning av arbetstiden.

I verkligheten påverkar en förändrad arbetstid alla ekonomiska variabler på hushålls-, företags- och samhällsnivå. Det verkliga utfallet, hur hushållens, företagens och samhällets ekonomi utvecklas beror inte bara på minskningen av arbetstiden utan i lika hög grad på vilka ekonomisk-politiska åtgärder som genomförs samt på hur företag och hushåll ändrar sitt beteende.

I nästa avsnitt om tillväxtens orsaker och möjligheter beskrivs sambanden på mer komplext sätt, men fortfarande starkt förenklat.

6 Arbetstiden och tillväxten

Under den period, då arbetstiden minskar, blir tillväxten lägre. Men en lägre tillväxt får olika konsekvenser för olika grupper och för olika delar av ekonomin. Allt och alla drabbas inte lika. Tillväxtens orsaker påverkar tillväxtens möjligheter.

Tillväxt är lika med förändringen av det samlade värdet av allt arbete mellan två år. Fler utförda arbetstimmar och ökad produktivitet ger tillväxt. Tillväxten mäts i procent. Förenklat innebär det att om sysselsättningen ökar med 1,5 procent och produktiviteten ökar med 2 procent så är tillväxten 3,5 procent. (Korrekt blir det $1,02 \times 1,015 = 1,0353 = 3,53$ procent).

Men tillväxten kan också vara negativ, hur konstigt det än låter. Det kan bero på att antalet arbetstimmar minskar mer än vad produktiviteten ökar. Sverige hade en negativ tillväxt under ett antal år i början på 1990-talet på grund av att sysselsättningen sjönk kraftigt och arbetslösheten ökade.

Det beskrivs ofta som att tillväxten ger ett val mellan tre olika ting, ökade reallöner vilket i princip är samma sak som ökad privat konsumtion, ökad offentlig konsumtion samt kortare arbetstid. Detta är fel, valet är inte fritt. Tillväxtens möjligheter är beroende av tillväxtens orsaker.

Tillväxten – dess orsaker

Tillväxt i ekonomin beror på två och helt olika saker. Tillväxtens möjligheter, vad tillväxten kan användas till, är beroende av tillväxtens orsaker. En minskning av arbetstiden bygger på att utnyttja tillväxtens bägge orsaker, ökad produktivitet och ökad arbetsmängd, men till helt olika saker.

Produktiviteten är grunden till ökade timlöner och ökad månadsinkomst. Arbetsmängden är grunden till att kunna behålla den generella skattefinansierade välfärden.

En orsak bakom tillväxt är att produktiviteten ökar. Det kan ske på två olika sätt:

- Det första är rationaliseringar, att produktiviteten i befintlig verksamhet ökar. Det kan ske genom ökad teknikanvändning och en bättre organisation. Samma mängd av varor och tjänster kan produceras med färre timmar. Fler varor och tjänster kan produceras med samma antal timmar.
- Det andra är strukturomvandling, att verksamhetens innehåll förändras. Produkter och tjänster med lägre värde fasas ut och ersätts av andra produkter och verksamheter med ett högre värde per arbetad timma. Det kan ske inom ett företag men framför allt inom hela landets ekonomi.

En annan orsak bakom tillväxt är att arbetsmängden ökar. Det kan ske på tre olika sätt:

- Det ena är att fler människor får arbete. Att sysselsättningen ökar. Om det finns ett utbud av inhemsk arbetskraft betyder det att arbetslösheten blir lägre. Alternativet är inflyttning av människor från andra länder som får arbete här i Sverige.
- Det andra sättet att öka arbetsmängden är att de som i dag arbetar deltid ökar sin sysselsättningsgrad, arbetar fler timmar per år. En del av de som i dag arbetar deltid gör detta ofrivilligt. De skulle, om det var möjligt, arbeta mer.
- Det tredje sättet är att frånvaron minskar på grund av framför allt minskande antal sjukdagar.

Om arbetsmängden ökar på grund av att arbetslösheten sjunker, arbetslösa får arbete, deltidsanställda får ökad sysselsättningsgrad samt färre sjukdagar blir effekten dubbel. Dels sjunker de offentliga utgifterna för arbetslösheten, arbetslöshetskassa och sociala kostnader, dels ökar intäkterna därför att dessa personer nu är aktiva i ekonomin. De betalar skatt, deras arbetsgivare betalar arbetsgivaravgifter och de konsumerar mer vilket ger momsintäkter.

Om arbetsmängden däremot ökar på grund av att befolkningen ökar, stora årskullar kommer ut på arbetsmarknaden eller på grund

av invandring så är effekten enkel. Det betyder att intäkterna ökar, fler beskattade arbetstimmar. Däremot minskar inte kostnaderna inom den offentliga verksamheten som då arbetslösa får arbete.

Produktiviteten inom privat och offentlig service

Det vanligaste sättet att mäta arbetsproduktivitet är mängden per arbetad timma, mängd i form av till exempel stycken, meter eller ton. Ett annat sätt är att mäta det ekonomiska värdet av varje arbetad timma. Metoderna för att öka mängden och värdet, rationalisera, är olika inom olika verksamheter.

Inom den privata servicesektorn är det ofta svårt att definiera en mängd per timme. Det ekonomiska måttet på produktiviteten är dock möjligt att beräkna.

I den offentliga skattefinansierade sektorn finns det inget mätbart ekonomiskt värde på marknaden. Det brukar därför i beräkningar sättas lika med noll.

Det betyder dock inte att det inom dessa sektorer inte ständigt rationaliseras och att inte produktiviteten och effektiviteten ökar.

Tvärtom, de anställda inom dessa verksamheter vet att deras arbete ständigt rationaliseras, att belastningen och intensiteten i arbetet ökar. Utan denna bakomliggande förklaring blir det kränkande att hävda att produktiviteten är lika med noll inom den skattefinansierade sektorn. I verkligheten är effektiviteten ofta hög och den ökar.

För diskussionen om konsekvenserna av en förkortad arbetstid har detta dock betydelse. Om effektiviteten inte ökar inom en sektor så blir konsekvensen att det blir färre tjänster utförda.

Om däremot effektiviteten ökar lika mycket som minskningen av arbetstiden så neutraliseras denna effekt. Mängden tjänster blir oförändrat eller ökar i absoluta tal på grund av den ökade effektiviteten.

Skatteintäkterna minskar dock men de lägre skatteintäkterna kommer att, åtminstone i teorin, motsvara de lägre lönekostnaderna på grund av det färre antalet arbetstimmar inom den offentliga sektorn.

Eftersom den betydande delen av alla rationaliseringarna beror på ökad teknikanvändning och strukturomvandling kommer aldrig effektiviteten inom serviceverksamheterna att kunna öka lika mycket som produktiviteten inom den privata varutillverkande sektorn.

Det är förmodligen inte ens önskvärt i verksamheter som daghem, skola och omsorg. Antalet sjukhusdagar per operation kan dock minska och vara ett mått på ökad effektivitet inom vården som inte innebär några nackdelar för patienterna.

Om det är en förutsättning att den skattefinansierade välfärden inte ska försämrats vid en minskad arbetstid måste skatten höjas i motsvarande grad. Då kan bortfallet av arbetstimmar ersättas av nyanställningar. För hushållen innebär det dock att förutom att löneutvecklingen blir lägre så måste skatten öka (inte sänkas).

Slutsatsen är att ökad effektivitet inom den privata och offentliga servicesektorn i ekonomin har stor betydelse. Det har lika stor betydelse som ökningen av produktiviteten inom den varutillverkande delen av ekonomin när det gäller att bedöma konsekvenserna av en minskning av arbetstiden.

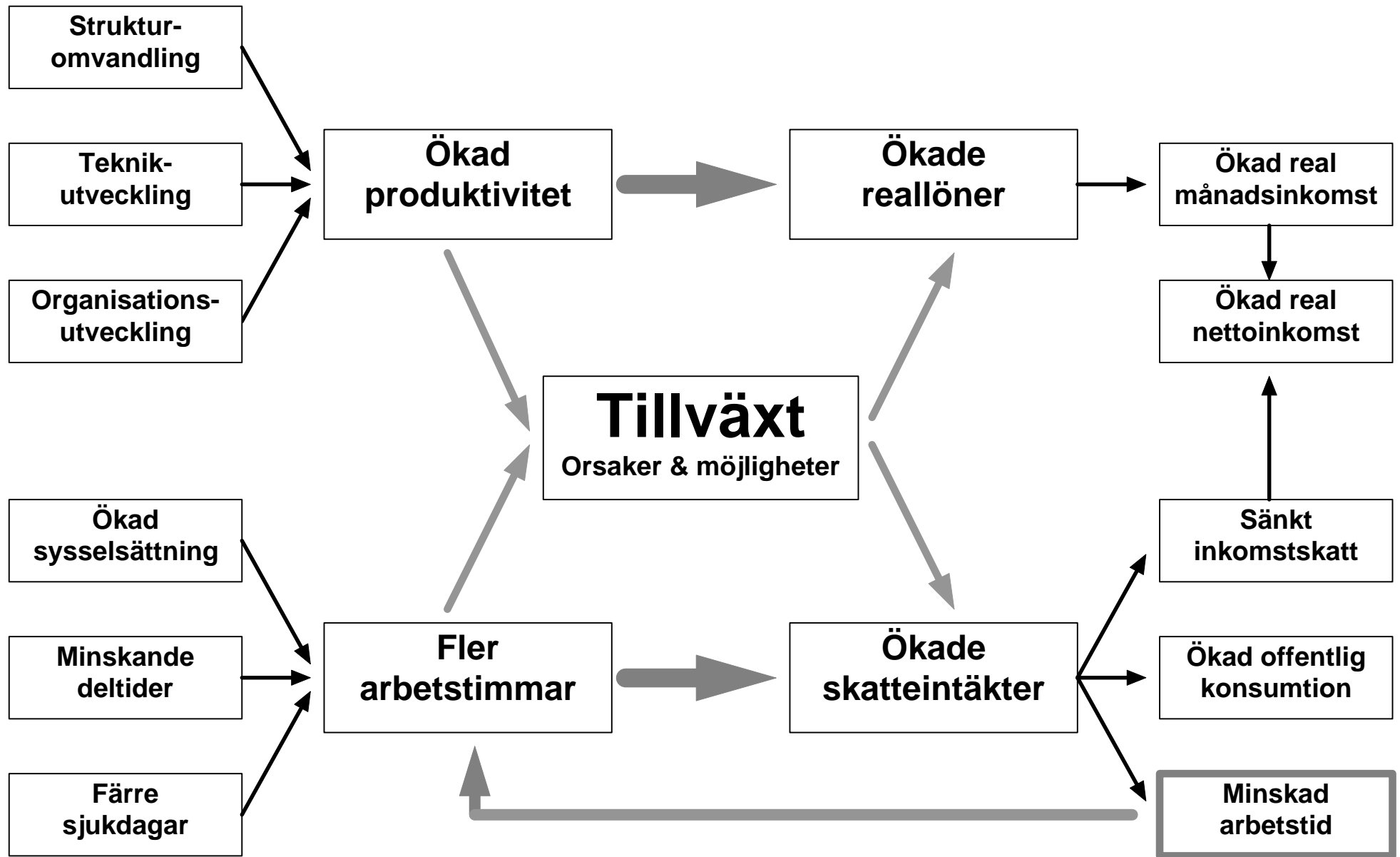
Tillväxten – dess möjligheter

Tillväxt i ekonomin skapar tre möjligheter. Möjligheter som samtidigt är svåra val. Svåra därför att olika grupper i samhället lever under olika villkor. Hög och låg lön, inga eller flera barn, slitsamma eller stimulerande arbeten är bara exempel på olika villkor som innebär att människor ser olika på förhållandet arbete och fritid.

Det första möjligheten som tillväxten erbjuder är reallöneökningar, löneökningar minus inflation, verkligt ökad köpkraft. En ökad produktivitet ger en möjlighet till långsiktiga reallöneökningar i hela ekonomin av samma storleksordning som produktivetsökningen. Det gäller även för den offentliga sektorn eftersom löneökningarna på arbetsmarknaden ger ökade skatteintäkter till stat, landsting och kommuner.

En ökad produktivitet medför däremot inte ökade resurser till den skattefinansierade välfärden. De ökade skatteintäkterna förbrukas till löneökningar i den offentliga sektorn om löneutvecklingen mellan olika sektorer ska vara långsiktigt likvärdig.

Om däremot löntagarna i den privata sektorn inte "tar ut" sin andel av produktivetsökningen och samhället samtidigt beskattar företagen hårdare ökar resurserna till den skattefinansierade verksamheten i samhället. Om löntagarna inom den privata sektorn "avstår" reallöneökningar utan att beskattningen ändras så ökar i stället företagets vinster.



I den skattefinansierade sektorn är det enklare. Om löntagarna där inte "tar ut" sin andel av de ökade skatteintäkterna ökar i motsvarande grad kommunernas, landstingens och statens resurser till verksamheten.

Den andra möjligheten som tillväxten erbjuder är ökad lönsamhet. När värdet av produktionen ökar så ökar samtidigt avkastningen på det kapital som investerats i företagen. Men det betyder också, om pengarna stannar i företagen, ökade resurser för forskning, produktutveckling samt investeringar i utrustningar. Åtgärder som ger en grund för en långsiktig tillväxt.

Slutsatsen är att det är en ökad produktivitet som långsiktigt är grunden för företagets lönsamhet och de anställdas reallöner. Lönsamheten och reallönerna påverkas däremot betydligt mindre av arbetsmängden.

Den tredje möjligheten som tillväxten erbjuder är ökad gemensam konsumtion och investeringar. Det betyder mer resurser till löner och investeringar i den offentliga verksamheten mer skolor och fler lärare, fler sjukhus med mer personal, fler vägar och fler åklagare. Den möjligheten uppstår genom att arbetsmängden i samhället ökar. Fler personer som betalar skatt.

En ökad arbetsmängd är däremot i de flesta fall inte grund för ökade reallöner. I den skattefinansierade sektorn är det dock möjligt, kommuner, landsting och stat får en förbättrad ekonomi. De kommer att ha råd att betala högre löneökningar än i den privata sektorn.

Slutsatsen är att det är en ökad arbetsmängd som är grund för en ökad gemensam konsumtion, ökade satsningar inom den skattefinansierade välfärden. Resurserna till den verksamheten påverkas däremot betydligt mindre av en ökad produktivitet.

Den fjärde möjligheten som tillväxten erbjuder är en sänkning av skatterna. Om arbetsmängden ökar så ökar skatteintäkterna från inkomster och konsumtion för stat, landsting och kommuner. Om detta innebär inkomster som är större än planerade utgifter inom den offentliga sektorn kan politikerna välja att sänka skatterna.

Den femte möjligheten som tillväxten erbjuder är en minskad arbetstid. Det betyder att den totala arbetsmängden kommer att minska. Tillväxten blir under en period lägre. Om minskningen av arbetsmängden är större än produktivitetsökningen så blir tillväxten negativ, ekonomin krymper.

Om däremot produktivetsökningen är större än minskningen av arbetsmängden blir tillväxten fortfarande positiv.

Några slutsatser

- Det är ökningen av produktiviteten som avgör den långsiktiga lönsamheten i företagen och reallöneutvecklingen för alla löntagare.
- Det är ökningen av arbetsmängden, fler arbetade timmar, som skapar resurser för en ökad skattefinansierad välfärd och/eller sänkta skatter.
- En minskning av arbetstiden påverkar i första hand arbetsmängden och inte produktiviteten.

Slutsatsen av detta avsnitt om tillväxt är att det bör finnas en tillväxt baserad både på ökad produktivitet och på ökad arbetsmängd. Den ökade produktiviteten för att säkerställa lönsamhet och ökade inkomster per månad. Den ökade arbetsmängden för att säkerställa tillräckliga resurser för den skattefinansierade verksamheten.

7 Olika sätt att minska arbetstiden

Tillväxt är en möjlighet. En möjlighet att välja mellan ökad lönsamhet och reallöner, ökad generell välfärd och en minskad arbetstid. Alla länder och alla folk har under århundraden valt en kombination av alternativen. De val som har gjorts är olika mellan länder och folk. Men alla har valt alla beståndsdelar.

Över tiden har reglerna för att minska arbetstiden förändrats på flera olika sätt. Det finns två huvudtyper av regeländringar. Det ena har varit och är att minska den normerade veckoarbetstiden. Det andra har varit och är att ändra på den anställdes rätt till betald ledighet.

En utökad rätt till betald ledighet kan delas upp i tre huvudtyper, betald av arbetsgivaren, såsom semester, betald av samhället, såsom föräldraledighet samt en rätt till obetald ledighet. Att minska arbetstiden på olika sätt får stor betydelse ur flera olika aspekter.

Att göra en noggrann analys av skillnaden i hur mycket arbetstiden minskar vid olika regeländringar är komplicerat. Som en mycket grov tumregel kan gälla att följande förändringar är likvärdiga i bortfall av antalet arbetstimmar:

- 1 timme kortare veckoarbetstid
- 1 veckas ytterligare semester
- 1 års förlängd föräldraförsäkring.
- 1 friår i livet

Arbetstiden i backspegeln

Regler om arbetstiden har funnits i vårt land under knappt ett hundra år. I seklets början var löntagarnas krav på en arbetstidslag starkt. De krävde "8 timmars arbete, 8 timmars fritid och 8 timmars hwila". Tabellen visar de viktigaste årtalen för lagändringar under de senaste 100 åren. Före år 1920 fanns det ingen övergripande nationell lagstiftning om arbetstiden. Däremot fanns det lokala och centrala avtal med regler om arbetstid och semester.

Ändrade regler om arbetstiden under 1900-talet

År	Vecko- arbetstid	Semester	Föräldra- ledighet	Pensionsålder
1914				67 år
1920	48 tim			
1931		4 dagar		
1938		2 v		
1951		3 v		
1955			3 mån	
1958	47 tim			
1959	46 tim			
1960	45 tim			
1963		4 v		
1969	42,5 tim			
1973	40 tim			
1974			6 mån	
1975			7 mån	
1976				65 år
1978		5 v		
1980			7+1 mån	
1989			9+3 mån	
1990			15 mån	
1991		5 v+2 dagar		
1994		5 v		

Efter 1978 har inte normalarbetstiden förkortats eller semestern förlängts. 1991 förlängdes semestern med två dagar med det uttalade syftet att införa 30 dagars semester för alla. I den ekono-

miska krisen något senare beslutade riksdagen om flera s.k. paket. Ett av dessa återinförde 25 dagars semester.

En viktig orsak till att det inte skett några generella minskningar av arbetstiden för alla är att det under 1980-talet skedde en kraftig förlängning av föräldraledigheten och förbättrade möjligheter till förtidspension. Det kan beskrivas som att det politiska systemet valde att i första hand satsa på vissa grupper, föräldrar och äldre, i stället för på alla arbetsstagare.

En andra orsak är att den effektiva arbetstiden minskade för många grupper på arbetsmarknaden på grund av att det under andra halvan av 1970-talet infördes flera olika ledighetslagar, såsom studieledighetslagen, förtroendemannalagen osv.

En tredje orsak är att under 1990-talets första del gick ekonomin baklänges, tillväxten var negativ, arbetslösheten ökade dramatiskt och alla fick mindre pengar att leva för. Då fanns varken möjligheter till eller något politiskt intresse för att minska arbetstiden.

I en jämförelse med andra länder i Europa har Sverige en relativt lång normalarbetstid per vecka, 40 timmar. Mot detta står att den effektiva arbetstiden är jämförbar med den i andra länder eller kortare. Orsaken är de anställda i Sveriges har fler rättigheter till betald och obetald ledighet. I en annan av skrifterna från kommittén kommer detta att belysas ytterligare.

För att belysa takten i minskningen av arbetstiden under 1900-talet kan man väga samman förkortningen av normalarbetstiden i lag och den utökade semestern till ett förenklat årsarbetstidsmått.

Då har arbetstiden minskat med knappt en halv procent per år räknat över perioden 1920 till 1978. Därtill kommer en minskning av den totala arbetstiden för befolkningen genom längre studietid, lägre pensionsålder samt ökade rättigheter till betald och obetald ledighet.

De stora stegen av förkortning av arbetstiden togs under 20-årsperioden 1958 till 1978. Då förkortades normalarbetstiden från 47 till 40 timmar samtidigt som semestern förlängdes från tre till fem veckor.

Den viktigaste slutsatsen är att minskningar av arbetstiden är och alltid kommer att vara långsiktiga projekt. Den vuxna generationen fattar besluten om nästa generations arbetstider.

En annan slutsats är att en mer dramatisk förkortning av arbetstiden skulle vara någonting helt nytt i ett historiskt perspektiv. En övergång till 6 timmars dag, 30 timmars vecka, som under lång tid har varit ett politiskt och fackligt mål, kommer att ta minst en hel

generation. Detta förutsatt att takten i minskningen är av ungefär samma storleksordning som under 1900-talet.

8 Flexibilitet – vad är det

Få ord har använts så ofta de senaste åren i arbetslivet som flexibilitet. Det är ett värdeladdat ord. Olika personer och olika grupper ger ordet olika betydelse. Några av dessa betydelser har koppling till diskussionen om förändrade regler om arbetstiden.

En ökad flexibilitet betyder för det första att kollektivavtalen innebär en utökad arbetskyldighet för de anställda.

Den moderna betydelsen i arbetslivet av ordet flexibilitet föddes i USA för mer än 30 år sedan. Bakgrunden är att det finns två olika grundtyper av kollektivavtal i världen. Det är dels avtal där arbetskyldigheten är strikt begränsad till att beskrivna arbetsuppgifter – ett befattningsskydd, till exempel i USA och de svenska tjänstemannaavtalen, och dels avtal med en vid arbetskyldighet, till exempel i Tyskland och de svenska arbetaravtalen. I USA har mot-sättningarna under lång tid varit stora om arbetskyldigheten i kollektivavtalen.

En ökad flexibilitet betyder för det andra att tekniken är snabbt omställbar mellan olika produkter och produktvarianter.

Under slutet av 1970-talet och början av 1980-talet steg realräntan kraftigt. Det betydde att räntekostnaden för det kapital som fanns bundet i produkter ökade. För att minska kostnaderna för lager måste produktionen kunna ske i korta serier eller kundorderstyrt. En förutsättning för detta är att produktionen snabbt går att ställa om mellan olika varianter.

En ökad flexibilitet betyder för det tredje att de anställda har rätt kunskap och vilja för att utföra olika arbetsuppgifter.

För att kunna förändra verksamheten krävs inte bara en omställbar och därmed flexibel teknik. Arbetsorganisationen och per-

sonalens uppgifter måste också kunna förändras. Då kan bemanningen på olika arbetsuppgifter anpassas utifrån verksamhetens behov. Omflyttning av anställda förenklas och risken för brist på personal i en viss funktion minskar.

En ökad flexibilitet betyder för det fjärde att reglerna på arbetsmarknaden som helhet förändras.

På samhällsnivå diskuteras flexibiliteten på arbetsmarknaden som en ändring av i första hand de regler som gäller för anställning och uppsägning, lagen om anställningsskydd. Men även rätten till och nivån på arbetslöshetskassan hör hit. Tanken är att nuvarande regler begränsar rörligheten på arbetsmarknaden och därmed bidrar till en högre arbetslöshet.

Flexibilitet och arbetstid

En ökad flexibilitet, flexitid, betyder för det femte att de anställda har rätt att variera den egna dagliga arbetstiden inom vissa gränser.

Flexibla arbetstider betyder i många anställdas öron något annat än att arbetsgivaren kan besluta om längre eller kortare arbetstider per dag eller vecka. Här är innebörden att var och en kan variera förläggningen av den dagliga arbetstiden inom vissa gränser, vanligt är +/- 1 timme på morgonen och kvällen. Det blir ett flexsaldo där den anställde kan samla ett överskott/underskott av arbetstimmar upp till en viss gräns.

En ökad flexibilitet betyder för det sjätte en rätt för arbetstagaren, enskilt eller i grupp, att ha inflytande över arbetstidens eller ledigheters förläggning.

För de anställda innehåller ordet flexibla arbetstider något mer än bara flexitid. Det betyder då en möjlighet att förlägga arbetstid och ledighet så att det stämmer med egna och familjens behov. Vid förläggning av arbetstiden har arbetsgivaren i dag en stark rätt att bestämma. När det gäller olika former av ledigheter är de anställdas rätt angiven i lag eller avtal.

Sist men viktigast

I dagens situation är det dock en sjunde betydelse av flexibilitet som är den viktigaste i diskussionen. En rätt för arbetsgivaren att variera normalarbetstiden. Det är den betydelsen av ordet som samtidigt kopplas till diskussionen om en minskad arbetstid.

Det har alltid funnits ett behov av att variera mängden arbete över tiden, att anpassa verksamheten till efterfrågan. Det kan gälla i kontakten med patienter/kunder inom till exempel vård och butiker. Inom varuproduktionen måste tillverkningen anpassas till efterfrågan på marknaden.

Att variera arbetsmängden kan ske på flera olika sätt. Inom arbetstidsområdet handlar det främst om övertid. Att arbeta övertid innebär både en belastning och en olägenhet för de anställda. Därför innehåller både arbetstidslagen och kollektivavtalen regler om övertid.

Arbetstidslagen begränsar omfattningen av övertiden främst utifrån ett skydds- och hälsoperspektiv. Kollektivavtalen behandlar olägenheten och anger när arbetsgivaren får beordra övertid och vilket som är kompensationen, övertidsersättningen.

Det betyder att det på arbetsmarknaden finns regler som balanserar arbetsgivarens intresse att enkelt variera arbetsmängden mot belastningen och olägenheten för de anställda.

Men kraven på anpassning till kundernas och marknadens krav samt ökad lönsamhet, har under de senaste åren medfört att arbetsgivarna vill förändra reglerna som styr övertiden och förläggningen av arbetstiden.

Arbetsgivarnas förslag till förändring är enkel. De vill att arbetstiden ska kunna variera utifrån verksamhetens krav. Normalarbetstiden ska ibland vara mer än 40 timmar per vecka, ibland mindre. Det får två konsekvenser:

- Kapaciteten, bemanningen, kan enklare förändras när behovet är mindre. Det är dyrt och onödigt att göra det som ingen efterfrågar. Det blir färre timmar som verksamheten är överbemannad.
- Kapaciteten, bemanningen, kan enklare ökas när behovet av arbete är större. Det är dyrt att betala för övertid.

Totalt sett blir det färre arbetstimmar för en viss verksamhet eftersom mängden ineffektiva timmar blir färre, det betyder en ökad

arbetsproduktivitet. Dessutom sjunker kostnaderna för övertid för företaget, vilket betyder lägre övertidsersättningar till de anställda.

Den tekniska lösningen i lagen och kollektivavtalen är att den normala arbetstiden beräknas som ett genomsnitt över en längre period. I dag kan arbetstiden genomsnittberäknas enligt lagen över fyra veckor. En del kollektivavtal har en kortare period för genomsnittsbereäkning, andra längre.

Frågan om mer flexibla arbetstider har i grunden inget samband med en minskning av arbetstiden. Men ändå diskuteras den alltid samtidigt. Orsaken är att mer varierade, flexibla, arbetstider är ett sätt för arbetsgivaren att begränsa de kostnader för verksamheten som en kortare arbetstid kan komma att innebära.

Mer flexibla arbetstider i denna mening kommer därför att leda till lägre kostnader för verksamheten, dels i form av en högre produktivitet, mindre överbemanning, och dels i form av färre betalda övertidstimmar.

Detta är inget nytt utan ett exempel på ett klassiskt byte mellan arbetsgivare och anställda. Arbetsgivaren får rätt att använda arbetstiden effektivare, samtidigt som de anställda får högre lön och/eller kortare arbetstid.

En ökad flexibilitet betyder därför inom arbetstidsområdet i praktiken en ökad rätt för arbetsgivaren att inom överenskomna gränser öka eller minska normalarbetstiden för att anpassa bemanningen/arbetsmängden till verksamhetens behov av arbete.

9 Arbetstiden och lönen

Löner och löneökningar bestäms i förhandlingar mellan parterna. En minskning av arbetstiden i lag genom kortare veckoarbetstid eller längre betald ledighet reglerar inte hur lönen förändras. Det kommer dock att påverka kommande avtalsförhandlingar och därmed de framtida lönerna och löneutvecklingen.

Hur stora löneökningar det blir för var och en framöver avgörs av en mängd olika faktorer. Från den enskildes ställning och utveckling på arbetsmarknaden och arbetsplatsen till hur effektiva olika verksamheter är i Sverige i förhållande till andra länder.

Ändå förkommer många tveksamheter och oklarheter om vad som händer med lönerna vid en minskning av arbetstiden. Det kan enkelt belysas med fyra olika exempel. Det har ingen betydelse om lönerna på arbetsplatsen räknas som timlöner eller månadslöner, utfallet blir detsamma för båda grupperna.

Detta är endast ett exempel för att belysa sambandet mellan arbetade timmar, timlöner och månadsinkomster. Den verkliga utvecklingen påverkas av ett flertal andra faktorer och löneökningarna bestäms i kollektivavtalen efter förhandlingar mellan parterna.

Fyra exempel och två antaganden

Räkneexemplen på nästa uppslag bygger på två antaganden. Det första är att löneökningarna per timme är 3,8 procent per år. Det andra att inflationen är 2 procent per år.

Dessutom har lönen, för att det ska vara lätt att räkna, satts till 100 kronor per timme år 2003. Tabellerna visar tre olika alternativ, olika snabba minskningar av den totala arbetstiden.

Alternativ 0: Ingen förkortning av arbetstiden

år	tim/vecka	lön/tim kr	tim/mån snitt	inkomst/mån kr	lön/mån ökning-%	reallön ändr-%
2003	40,0	100	174	17 400	–	–
2004	40,0	104	174	18 061	3,8	1,8
2005	40,0	108	174	18 748	3,8	1,8
2006	40,0	112	174	19 460	3,8	1,8
2007	40,0	116	174	20 199	3,8	1,8
2008	40,0	120	174	20 967	3,8	1,8
2009	40,0	125	174	21 764	3,8	1,8
2010	40,0	130	174	22 591	3,8	1,8
2011	40,0	135	174	23 449	3,8	1,8
Totalt under perioden 2004–2011 ökning:				6 049	34,8	15,3

Alternativ 1: 5 lediga betalade dagar införs under 4 år

år	tim/vecka	lön/tim kr	tim/mån snitt	inkomst/mån kr	lön/mån ökning-%	reallön ändr-%
2003	40,0	100	174	17 400	–	–
2004	40,0	103	174	17 901	2,9	0,9
2005	40,0	106	174	18 499	3,3	1,3
2006	40,0	110	174	19 115	3,3	1,3
2007	40,0	114	174	19 752	3,3	1,3
2008	40,0	118	174	20 503	3,8	1,8
2009	40,0	122	174	21 282	3,8	1,8
2010	40,0	127	174	22 091	3,8	1,8
2011	40,0	132	174	22 930	3,8	1,8
Totalt under perioden 2004–2011 ökning:				5 530	31,8	12,8

Alternativ 2: 38 timmar per vecka införs under 4 år

år	tim/vecka	lön/tim kr	tim/mån snitt	inkomst/mån kr	lön/mån ökning-%	reallön ändr-%
2003	40,0	100	174	17 400	–	–
2004	39,5	104	172	17 835	2,5	0,5
2005	39,0	108	170	18 279	2,5	0,5
2006	38,5	112	167	18 730	2,5	0,5
2007	38,0	116	165	19 189	2,5	0,5
2008	38,0	120	165	19 919	3,8	1,8
2009	38,0	125	165	20 676	3,8	1,8
2010	38,0	130	165	21 461	3,8	1,8
2011	38,0	135	165	22 277	3,8	1,8
Totalt under perioden 2004–2011 ökningar:				4 877	28,0	9,5

Alternativ 3: 35 timmar per vecka införs under 8 år

år	tim/vecka	lön/tim kr	tim/mån snitt	inkomst/mån kr	lön/mån ökning-%	reallön ändr-%
2003	40,0	100	174	17 400	–	–
2004	39,0	104	170	17 610	1,2	-0,8
2005	38,5	108	167	18 044	2,5	0,5
2006	38,0	112	165	18 487	2,5	0,5
2007	37,5	116	163	18 937	2,4	0,4
2008	36,5	120	159	19 132	1,0	-1,0
2009	36,0	125	157	19 587	2,4	0,4
2010	35,5	130	154	20 049	2,4	0,4
2011	35,0	135	152	20 518	2,3	0,3
Totalt under perioden 2004–2011 ökningar:				3 118	17,9	0,7

- Alternativ 0 är ingen minskning av arbetstiden.
- Alternativ 1 är 5 betalda dagar, en sju veckor semester, under år 1 till 4.
- Alternativ 2 är en förkortad veckoarbetstid till 38 timmar under år 1 till 4.
- Alternativ 3 är en förkortad veckoarbetstid till 35 timmar under år 1 till 8.

Skillnaden mellan fler lediga dagar och en förkortad veckoarbetstid är att vid fler lediga dagar så är antalet betalda timmar oförändrat

medan timlönerna ökar långsammare. Vid en förkortning av veckoarbetstiden är det tvärtom. Ökningen av timlönerna är oförändrad medan antalet betalda timmar minskar. Vid en lika stor minskning av arbetstiden per år blir naturligtvis förändringen av inkomsten per månad lika oberoende av hur förkortningen sker.

Om du vill räkna själv

Betald tid:

Antalet veckor per år är i snitt	$365,25 / 7 = 52,18$
Antal veckor per månad är	$52,18 / 12 = 4,35$
Betalda timmar per år vid 40-timmarsvecka	$52,18 * 40 = 2\ 087$
Betalda timmar per månad	$4,35 * 40 = 174$

Arbetad tid

Antal helgdagar per år i snitt	10 (mellan 7 och 12)
Antal semesterdagar	25
Antal arbetade timmar vid 40-timmarsvecka	$2087 - 10 * 8 - 25 * 8 = 1807$

* Dessa siffror är kalendariskt korrekta. Avtalen innehåller ibland andra faktorer/divisorer. Bakgrunden till detta kan variera mellan olika avtalsområden.

10 Kan inget annat betala

I diskussionen om en minskning av arbetstiden förekommer ofta att kostnaderna för den enskilde i form av en lägre ökning av månadsinkomsten blir mycket liten eller ingen alls. Det bygger på andra bedömningar inom framför allt tre olika områden.

En högre produktivitet

Det första är att en minskad arbetstid skulle ge en högre produktivitet, en högre effektivitet, än om arbetstiden inte förkortades. Det betyder att det skulle vara möjligt att utföra samma mängd arbete på en kortare tid. Argumenten till att det skulle finnas en sådan tendens för ökad produktivitet är flera:

- **En ökad flexibilitet** i meningen att arbetsgivaren har en rätt och möjlighet att variera normalarbetstiden, att variera bemanningen till behovet av arbetskraft vid varje enskild tidpunkt kan öka produktiviteten. Skälet är att det då går att minska bemanningen då det finns mindre att göra, mindre effektiva timmar försvinner. Den genomsnittliga arbetsproduktiviteten kommer då att öka. Samtidigt innebär det att intensiteten i arbetet ökar i motsvarande grad.
- **En förändring av organisation och schema** kan innebära att arbetet blir effektivare och att produktiviteten ökar. En minskning av arbetstiden utlöser här en rationalisering som i princip inte har med arbetstidsförändringen att göra. Motsvarande rationalisering kan i de flesta fall göras utan en förändring av arbetstidens längd.

- **Ledig kapacitet** som kan användas för att utföra samma mängd arbete på en kortare tid. Det blir då möjligt eftersom arbetsdagen är kortare och personalen därmed orkar med en högre arbetstakt. Mot detta talar de många vittnesmålen från dagens arbetsmarknad om slit och utbrändhet.

Det finns flera omständigheter som begränsar möjligheterna till en ökad produktivitet vid en minskad arbetstid. Skälet är att de viktigaste orsakerna bakom produktivitetsutvecklingen påverkas mycket lite av en ändrad arbetstid.

- **Möjligheterna till upparbetning** är i de flesta arbeten begränsade på grund av verksamhetens art. Inom vård, skola, omsorg och service är det "öppettiderna" som avgör kravet på bemanning. Om barnen på dagis behöver tillsyn under 8 timmar per dag är det omöjligt att utföra detta arbete på färre timmar. Inom varutillverkningen finns ofta en stark teknisk koppling mellan arbetad tid och tillverkad volym.
- **Ökad användning av maskiner och utrustningar** är en av de två avgörande bakomliggande orsakerna till ökad produktivitet. Investeringar i teknisk utveckling påverkas lite av en ändring av arbetstiderna. Om det finns en tendens talar den dock för något fler investeringar på grund av ökade kapitalkostnader som i sin tur beror på färre driftstimmar.
- **Strukturomvandlingen** är den andra av de två bakomliggande orsakerna till produktivitetsutvecklingen. Det betyder att resurser, människor och kapital, flyttar till andra verksamheter med ett högre förädlingsvärde per timme. Takten i strukturomvandlingen har inget samband med arbetstidens längd. Om det finns en tendens talar den dock för viss ökad strukturomvandling på grund av de ökade kostnaderna för företagen som en minskning av arbetstiden innebär.

Arbetsgivaren har råd att betala

Det andra är att arbetsgivarna kan betala högre timlöneökningar vid en arbetstidförkortning så att månadsinkomsten blir oförändrad. Om arbetsgivarna, privata och offentliga kan betala högre timlöneökningar än nu så är detta möjligt även utan en minskad

arbetstid. Då kan och ska de anställda kräva högre löneökningar oberoende av förändringen av arbetstiden.

En minskning av arbetstiden innebär däremot inte att arbetsgivarnas ekonomiska möjligheter att betala högre timlöneökningar stärks. Om det finns en tendens så talar den för att lönebetalningsförmågan sjunker något på grund av ökade kapitalkostnader.

Betydande besparingar i de allmänna utgifterna

Det tredje är att en minskad arbetstid innebär betydande besparingar i de gemensamma utgifterna för sjukkassa och arbetslöshetskassa. Tanken är att dessa besparingar skulle kunna finansiera skattesänkningar av samma storleksordning som den lägre ökningen av månadslönen.

Här är osäkerheten stor om vad som händer och hur stora besparingarna blir. Sambandet mellan arbetstid och sjuktal är svagt och erfarenheterna begränsade. Det finns exempel från kommunal verksamhet där sjuktagen blivit lägre, men det har då varit vid en övergång till sextimmarsdag.

Beroende på utvecklingen i den övriga ekonomin och förhållanden på arbetsmarknaden kan en minskad arbetstid leda till både högre och lägre arbetslöshet.

11 Andras pengar

En minskning av arbetstiden påverkar alla delar av samhällets ekonomi. Från var och ens inkomstutveckling, lönsamheten i företag till de gemensamma resurserna för en skattefinansierad välfärd. Olika grupper och olika delar påverkas olika.

I företagen och hos alla andra "privata" arbetsgivare ökar kostnaderna på grund av en minskad arbetstid. Orsakerna till detta är främst två:

Timlönerna ökar mer. Även om det inte finns grund i produktionskostnaderna så kommer en minskad arbetstid att leda till en något högre ökning av timlönerna. Det beror på att det kan uppstå brist på arbetskraft, flaskhalsar. Arbetsgivarna måste då betala mer i konkurrens om arbetskraften. Dessutom kommer trycket på högre löner att vara större från de anställda om deras reallöner ökar mindre. Detta gäller särskilt vid betydande minskningar av arbetstiden.

Kapitalkostnaderna ökar. I alla verksamheter är en betydande kostnad de räntekostnader som verksamheten har för gjorda investeringar i hus, maskiner och utrustningar. Dessa kapitalkostnader är fasta. Det betyder att de inte påverkas vid färre arbetstimmar. Kapitalkostnaderna räknas per timme eller per producerad enhet. Eftersom de är fasta måste de skrivas av på färre arbetade timmar eller på färre producerade enheter och kommer således att öka.

Ökade kostnader för företag och andra verksamheter leder på kort sikt till lägre lönsamhet. På lång sikt leder det till mindre resurser för produktutveckling och investeringar. Företagen kan som alltid försöka att kompensera bortfallet med höjda priser. Det kan leda till minskade marknadsandelar och därmed lägre inkomster.

Risken för ökade kostnader och lägre lönsamhet vid en minskad arbetstid är den viktigaste orsaken till att arbetsgivarna ofta varnar för och är kritiska till en minskad arbetstid. Det gäller särskilt om minskningen inte genomförs så att flexibiliteten samtidigt ökar vilket innebär att andra kostnader för företagen blir lägre. Ökade kostnader, för arbete och kapital per arbetad timme, påverkar således lönsamheten i företagen.

För företag, organisationer och verksamheter där verksamhetens volym och därmed intäkten inte är omedelbart kopplad till verksamhetens omfattning blir ofta bedömningarna andra. På ett privat daghem är intäkten inte direkt kopplad till kostnaderna. Då kan en minskad arbetstid, lägre löneutveckling, innebära en besparing och därmed ökad lönsamhet. På sikt är naturligtvis risken att kvalitén blir sämre.

För verksamheter som är skattefinansierade är de ökade kostnaderna ett mindre problem. I ett första skede innebär färre arbetstimmar besparingar/lägre kostnadsökningar. Volymen av verksamheten minskar naturligtvis men detta är endast på längre sikt kopplat till intäkten, människors vilja att betala skatt.

En del kommuner har erbjudit de anställda att "välja mellan löneökning och kortare arbetstid". Det ger de anställda en valmöjlighet. Men motivet är säkert från kommunens sida att det är ett sätt att stärka budgeten genom en minskning av verksamheten och därmed få lägre kostnader, inga kostnadsökningar.

För skattefinansierad verksamhet är därför inte problemet lägre intäkter på grund av att den egna verksamhetens volym minskar. I stället är det ett mindre antal beskattade arbetstimmar i samhället som helhet som påverkar inkomsten till kommuner/landsting/stat och därmed försvagar budgets och verksamhet.

Det finns några grupper i samhället som är särskilt beroende av den gemensamma ekonomins utveckling och därför kommer att påverkas mer än andra grupper. Viktigast är arbetslösa, småbarns-föräldrar samt pensionärer.

För de arbetslösa står ökade möjligheter till ett arbete mot risken att mindre resurser till samhället försvårar möjligheterna att höja ersättningarna i arbetslöshetskassan. Möjligheterna till nytt arbete är självklart det viktigaste. Samtidigt visar forskningen att en minskning av arbetstiden inte är en garanti för ökad sysselsättning och minskad arbetslöshet. Det kan likväl, på grund av lägre efterfrågan och andra ekonomiskt politiska åtgärder, leda till sjunkande sysselsättning och stigande arbetslöshet. De ökade kostnaderna för

företagen, med priskompensation, kan öka inflationstrycket och bemötas med räntehöjningar av riksbanken.

Det betyder att trots att en minskning av arbetstiden beskrivs som nya möjligheter för arbetslösa kan en minskad arbetstid i stället leda till sämre villkor för denna grupp.

Småbarnsföräldrar är en annan grupp som ofta beskrivs som stora vinnare vid en minskad arbetstid. De hinner helt enkelt inte med både yrkesarbete och familj. Det visas också av att deltidsarbete är vanligare bland kvinnor med små barn. Samtidigt visar statistiken att papporna, unga män, arbetar mer än genomsnittet. Det betyder att arbetstiden i en småbarnsfamilj genomsnittligt inte markant avviker från övriga familjers arbetstidsmönster.

En minskning av arbetstiden kommer då dessa till del, på samma sätt som övriga grupper i samhället. Samtidigt är dessa familjer mer beroende än andra av samhällets stöd och bidrag för till exempel dagis, sjukvård och sjukersättning.

Det betyder att trots att en minskning av arbetstiden beskrivs som kanske allra viktigast för denna grupp i samhället så riskerar de att vinna mer tid men samtidigt påverkas av förändringarna i den gemensamma offentliga servicen.

Pensionärernas villkor är i stort sett direkt beroende den egna inkomstutvecklingen. I det nya pensionssystemet är kopplingen i stort sett direkt mellan egen livsinkomst och pensionens storlek. En minskning av arbetstiden leder till en mindre ökning av inkomsten och därmed av pensionerna.

Pensionärer är dessutom, i många fall, starkt beroende av samhällets stöd i form av sjukvård och omsorg. Det betyder att även denna grupp kan komma att påverkas av förändringarna i den gemensamma offentliga servicen.